

ПАМ'ЯТІ СТЕПАНА ПЕНЯКА



26 листопада 2021 р. відійшов до вічності відомий український вчений-археолог, краєзнавець, музеєзнавець, пам'яткоохоронець, патріот Срібної Землі Степан Іванович Пеняк.

Степан Пеняк народився 29 вересня 1927 р. в Ужгороді в багатодітній родині простих трударів. У 1947 р. закінчив Ужгородське педагогічне училище, у 1955 р. – історичний факультет Ужгородського державного університету (тепер – Ужгородський національний університет), за 10 років – аспірантуру з відривом від виробництва Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Він працював у школах таких сіл: Ставне, Вишка, Княгиня (тепер – Ужгородське), Нересниця Тячівського р-ну. У 1956 р. непоборне бажання поглиблого вивчення давньої історії та культури рідного краю привело С. Пеняка до Закарпатського краєзнавчого музею (тепер – Закарпатський краєзнавчий музей ім. Т. Легоцького). Тут за 18 років трудової діяльності він пройшов усі щабелі кар'єрного росту: від наукового співробітника до директора. Як стверджують очевидці та тисячі відвідувачів, саме в той час музей досяг свого найвищого піднесення.

Плідною була робота С. Пеняка як художника й оформлення експозицій музею, його участь у створенні Закарпатського музею народної архітектури та побуту (скансена).

Під час навчання в аспірантурі (керівник – проф. Маркіян Смішко) Степан Пеняк зосередився на вивченні слов'янської проблематики Верхнього Потисся та суміжних територій. Результатом цього в 1968 р. став успішний захист кандидатської дисертації, присвяченої ранньослов'янським артефактам і пам'яткам княжої доби Закарпаття. Степан Пеняк 13 років (1967–1980) працював за сумісництвом старшим викладачем кафедри загальної історії Ужгородського державного університету. Студентам викладав такі навчальні курси, як «археологія», «історія середніх віків», «музеєзнавство». Колишні вихованці пам'ятають його як ерудованого, відповідального, доброго фахівця, методиста та широкого наставника. Він навчав не тільки основам наук, а й формував у майбутніх істориків моральні принципи та найкращі людські якості.

З початку 70-х і до кінця 90-х років ХХ ст. життєвий шлях С. Пеняка був пов'язаний з академічною науковою. У 1972 р. Президія АН УРСР, враховуючи географічне розташування Закарпаття на стику двох етнокультурних зон – центрально- і східноєвропейської – та

наявність своєрідних археологічних старожитностей, вирішила відкрити в Ужгороді науково-дослідницьку групу. У 1973 р. вчений очолив Ужгородську групу Інституту археології АН УРСР (Степан Пеняк, Іван Попович, Михайло Потушняк), з 1985 р. – відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР, із 1993 р. – відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. За цей період було відкрито й частково досліджено понад 300 археологічних пам'яток краю. Вони охопили майже всі епохи стародавньої історії Закарпаття: починаючи від палеоліту і закінчуючи середньовіччям.

Цінним, зокрема, виявилося дослідження ранньослов'янських артефактів краю. Їх вивчення змінило наявні концепції про час заселення краю давніми слов'янами. Через відсутність джерел вважалося, що між артефактами першої половини I тис. н. е. та слов'янськими старожитностями VIII–IX ст. був хронологічний розрив. Його вдалося заповнити поселеннями, які дослідив С. Пеняк у Галочі, Холмоку, Перехресті, Чепі, Береговому, датовані VI–VII ст. У Галочі й Береговому вперше було відкрито підквадратні напівземлянкові житла з ліпною керамікою празького типу, що дало можливість ученим пов'язати їх із появою слов'янських племінних груп у Верхньому Потиссі. Велику цінність для вивчення історії давніх слов'ян краю становили також поселення VIII–IX ст. у Коритнянах, Ратівцях, Баркасів, Клячанові тощо.

Наслідком багаторічних наукових студій ученого став вихід у світ понад 100 високофахових публікацій, зокрема й монографій (одноосібних та у співавторстві): «Закарпаття – земля слов'янська. З історії слов'янських племен Закарпаття VI–XIII ст.» (1976), «Давні металурги Українських Карпат» (1978), «Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст.» (1980), «Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців у Карпатську улоговину» (1997), «Археологія Закарпаття: історія дослідження» (2013).

Упродовж 1998–2020 рр. С. Пеняк був відповідальним секретарем редакційної колегії фундаментального видання «Звід пам'яток історії та культури Закарпатської області». Особисто вчений написав понад 130 статей, підготував до 500 ілюстрацій, зокрема 160 ситуаційних планів місцерозташування археологічних пам'яток. На жаль, науковець не дожив до його видання.

Степан Пеняк був активним дописувачем в обласні періодичні часописи та газети. Це – статті на краєзнавчу тематику, результати археологічних розкопок, висвітлення проблем охорони пам'яток історії та культури краю. У 1991 р. за особливі заслуги у справі охорони пам'яток його було обрано почесним членом Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Крім цього, за сумлінну багаторічну працю вченого нагороджено орденом «За мужність» III ступеня (1999), медалями «За трудову доблесть» (1971) і «60 років визволення України від фашистських загарбників» (2004). Але найбільшою нагородою стали визнання, шана і повага в суспільстві.

Нехай йому рідна українська земля Срібної Землі буде пухом, а пам'ять – вічною!

Микола ОЛАШИН, Павло ПЕНЯК

Стаття: надійшла до редакції 28.05.2024
прийнята до друку 13.06.2025